

**KOMPETENCJE SPOŁECZNE I MORALNE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W OCENIE
MŁODZIEŻY – ANALIZA SOCJOLOGICZNA**
SOCIAL AND MORAL COMPETENCES OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE
OPINION OF SCHOOLCHILDREN. SOCIOLOGICAL ANALYSIS

JANUSZ MARIAŃSKI

WYDZIAŁ NAUK SPOŁECZNYCH, AKADEMIA NAUK SPOŁECZNYCH I MEDYCZNYCH W LUBLINIE
- AKADEMIA NAUK STOSOWANYCH, UL. ZAMOJSKA 47,20-102 LUBLIN

Streszczenie

Poprzez odwołanie się do sondaży opinii publicznej i badań socjologicznych staramy się zrozumieć i wyjaśnić to, co dzieje się z Kościołem katolickim w społeczeństwie, poprzez analizę poglądów i opinii katolików (szerzej – Polaków) na temat funkcji społecznych i moralnych Kościoła. Pozytywne opinie o tych funkcjach spełnianych wobec członków Kościoła i szerzej – społeczeństwa, pozwalają pośrednio określać jego kompetencje społeczne i moralne w społeczeństwie. Dezaprobatą kompetencji Kościoła w sprawach społeczno-moralnych może prowadzić do osłabienia więzi z nim, także w sprawach religijnych. W świetle wyników sondaży opinii publicznej i badań socjologicznych około połowa badanych dorosłych Polaków akceptowała kompetencje Kościoła w sprawach moralnych, duchowych i społecznych, a w sprawach politycznych – poniżej 30%. W odniesieniu do środowisk młodzieżowych wskaźnik ten spadał wyraźnie poniżej 30%. Można by nawet twierdzić, że zbliżamy się do sytuacji kryzysowej, bowiem znaczna część młodych Polaków wyraża niezadowolenie – mniej lub bardziej intensywne – z odpowiedzi, jakie Kościół daje na problemy społeczne jednostek, rodzin, młodzieży, warstw społecznych, narodu i społeczności międzynarodowej.

Słowa kluczowe: kompetencje społeczne, kompetencje moralne, Kościół katolicki, młodzież szkolna.

Abstract

Based on public opinion polls and sociological studies, we seek to understand and explain what is happening in the Catholic Church in society by analyzing the views and opinions of Catholics (more broadly – the Polish people) regarding the social and moral functions of the Church. Positive opinions about these functions provided to members of the Church and more broadly – society, we can indirectly determine the Church's social and moral competences in society. Disapproving competences of the Church in social and moral matters can lead to a weakening of ties with the Church, including in religious matters. In view of the results of public opinion polls and sociological studies, about half of the surveyed adult Poles accepted the competences of the Church in moral, spiritual and social matters, and less than 30% in political matters. With regard to youth settings, the rate fell markedly below 30%. Indeed, one could even argue that we are approaching a crisis situation, as a significant portion of young Poles express dissatisfaction – in greater or lesser intensity – in terms of the answers the Church gives to the social problems of individuals, families, youth, social strata, the nation and the international community.

Keywords: social competences, moral competences, Catholic Church, schoolchildren.

WPROWADZENIE: ISTOTA I TYPY ROLI SPOŁECZNEJ KSIĘDZA

Kompetencje społeczne – według Mariusza Zemło – to „możliwości gwarantujące wywiązanie się z zakresu działań odpowiadających przypisywanej kwalifikacji; uprawnień przysługujących osobie lub instytucji” (Zemło, 2016: s. 491). Wyróżnia się różne typy kompetencji ze względu na następujące kryteria: „1 odniesienia (podmiotowe, przedmiotowe); 2 dziedziny życia społecznego, w której się one realizują (rodzinne, zawodowe, polityczne, moralne, prawne, kulturowe, edukacyjne); 3 charakteru (teoretyczne, praktyczne); 4 udziału komponentu osobowości (postawy) w kwalifikacji (intelektualne, emocjonalne, behawioralne); 5 wiekowej kategorii podmiotów kompetencji (dziecięce, młodzieżowe, wieku średniego, starszego); 6 trwałości (doraźne, przejściowe, trwałe); 7 dostępności społecznej (intymne, prywatne, publiczne); 8 stopnia ich przejawiania się (odczuwane, posiadane, uzewnętrzniane)”. (Zemło, 2016: s. 491).

Z pedagogicznego punktu widzenia istotną rolę odgrywa ujęcie kompetencji w aspekcie ich funkcjonalnej przydatności ze względu na partycypację społeczną jednostki oraz utrzymanie bytu społecznego. Wyróżnia się trzy typy sprawności mające zróżnicowane znaczenie w perspektywie uczestnictwa jednostki w życiu społecznym i w podtrzymywaniu zbiorowego współistnienia: a) sprawności bazowe mające charakter fundamentalny; b) sprawności pożądane, które są ważne, ale nie niezbędne; c) sprawności akcydentalne wzbogacające świat współżycia zbiorowego, nadające mu określoną specyfikę. Im poziom kompetencji jest mniej istotny, tym te sprawności są bardziej zmienne, a niektóre z nich mogą zniknąć z praktyki społecznej lub być zastąpione przez inne (Zemło, 2017: s. 13-28).

Socjologowie wymieniają różne rodzaje kompetencji: kompetencje cywilizacyjne, jednokulturowe, językowe, kulturowe, podmiotowe, przedmiotowe, społeczne, wielokulturowe (Sztompka, 2020: s. 141-143). Kazimierz Denek wymienił wśród kompetencji zawodowych nauczycieli następujące ich rodzaje: prakseologiczne, komunikacyjne, kreatywne, moralne, współdziałania, informatyczno-medialne (Denek, 2000: s. 29). W podręczniku „Pedagogika religii” są omawiane różne rodzaje kompetencji w kontekście relacji „nauczyciel–uczeń”: a) kompetencje postrzegania przez ucznia otaczającej go rzeczywistości; b) kompetencje co do współkształtowania jednostki lekcyjnej i jej oceny; c) kompetencje dotyczące komunikatywności; d) kompetencje biblijne dotyczące rozeznania podstawowych treści biblijnych i ich interpretacji; e) kompetencje mające na celu myślenie korelatywne; f) kompetencje mające na uwadze pluralizm religijny; g) kompetencje etyczne; h) kompetencje teologiczne. Od nauczycieli religii wymaga się kompetencji merytorycznych i profesjonalizmu, kompetencji teologicznych, dydaktycznych i estetycznych. W warunkach postępującej globalizacji we współczesnym świecie coraz częściej mówi się o kompetencjach międzykulturowych (Rogowski, 2011: s. 257-269; Rogowski, 2018: s. 152-153).

W naukach pedagogicznych mówi się o kompetencjach aksjologicznych, które „odnoszą się do wiedzy, umiejętności, doświadczeń i przekonań o wartościach, charakteryzują funkcjonowanie człowieka w przestrzeni aksjologicznej wypełnionej poszukiwaniem,

odczytywaniem i urzeczywistnianiem wartości” (Popławska, 2016: s. 484). Przez kompetencje aksjologiczne rozumie się „wiedzę o wartościach, zintegrowaną z budowaniem i odpowiedzialnym urzeczywistnianiem własnej, lecz właściwej hierarchii wartości prowadzącej do integralnego rozwoju, do pełni człowieczeństwa, oraz aksjologiczną animację społeczności, w których człowiek żyje i funkcjonuje. Kompetencje aksjologiczne mają więc wymiar jednostkowy i społeczny” (Chałas, 2018: s. 41).

Kształtowanie kompetencji aksjologicznych stanowi cel edukacji aksjologicznej, prowadzącej do wspierania uczniów w kreowaniu własnego życia według wartości oraz zachęcaniu ich do urzeczywistniania właściwych wartości. W wychowaniu ku wartościom niezbędna jest aktywność wychowanka, wyrażająca się w poznawaniu wartości, ich akceptowaniu, przeżywaniu i urzeczywistnianiu w życiu indywidualnym i społecznym. Za kompetentną należy uznać taką osobę, która ma nie tylko rzetelną wiedzę o wartościach, ale potrafi rzetelnie i odpowiedzialnie urzeczywistniać właściwą hierarchię wartości i animować innych do urzeczywistniania ich w życiu indywidualnym, społecznym i obywatelskim. Kompetencje aksjologiczne stanowią rdzeń kompetencji społecznych i obywatelskich (Chałas, 2018: s. 41; Kwiatkowski, 2018: s. 14-29).

Przytoczone przykładowo rodzaje kompetencji wskazują na ich różnorodność treściową i formalną. Gdy mówimy o kompetencjach Kościoła katolickiego mamy na myśli zarówno Kościół jako instytucję religijną i społeczną (kompetencje urzędowe), jak i ludzi reprezentujących Kościół urzędowy, tj. przede wszystkim papieża, biskupów, kapłanów, diakonów stałych, katechetów i katechetki, pracowników kościelnych urzędów centralnych i parafialnych (kompetencje zawodowe). Kompetencje Kościoła katolickiego jako instytucji są zawarte w dokumentach jego nauczania religijnego, moralnego i społecznego. Kompetencje ludzi Kościoła przejawiają się w ich wiedzy merytorycznej, w umiejętnościach i zdolnościach rozwiązywania problemów życia społecznego, moralnego i duchowego ludzi, problemów jednostkowych, społecznych i narodowych, w poszukiwaniu sensu życia i rozwiązywaniu dylematów moralnych. Pomijając kompetencje religijne Kościoła, skupimy się w naszych rozważaniach na kompetencjach społecznych i moralnych (aksjologicznych).

Kompetencje Kościoła w sprawach społecznych i moralnych badamy poprzez deklarowane postawy Polaków wobec różnych jego elementów nauczania religijno-moralnego i społecznego oraz doświadczeń w kontaktach z „ludźmi Kościoła”. Socjologia akcentująca społeczne aspekty Kościoła nie dociera – co oczywiste – do jego wymiarów teologicznych. Z teologicznego punktu widzenia zewnętrzne aspekty Kościoła mają mniejsze znaczenie. Te właśnie zewnętrzne i zarazem społeczne wymiary socjolog potrafi opisać, zinterpretować i wyjaśnić. Ujmuje on Kościół jako przedmiot badania naukowego, o tyle, o ile urzeczywistnia się on w różnych formach życia społecznego. Tylko taki Kościół jest dostępny analizom empirycznym.

Poprzez odwołanie się do sondaży opinii publicznej i badań socjologicznych staramy się zrozumieć i wyjaśnić to, co dzieje się z Kościołem katolickim w społeczeństwie, poprzez analizę poglądów i opinii katolików (szerzej – Polaków) na temat funkcji społecznych i moralnych Kościoła. Pozytywne opinie o tych funkcjach spełnianych wobec

członków Kościoła i szerzej – społeczeństwa, możemy pośrednio określać jego kompetencje społeczne i moralne w społeczeństwie. Dezaprobatą kompetencji Kościoła w sprawach społeczno-moralnych może prowadzić do osłabienia więzi z nim, także w sprawach religijnych (słaba więź).

KOMPETENCJE SPOŁECZNE I MORALNE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO – REFLEKSJE TEORETYCZNE

Na przełomie 1989/1990 roku wielu ludzi w Europie Środkowowschodniej, w tym i w Polsce, oczekiwało, że Kościoły chrześcijańskie wypełnią powstałą wcześniej próżnię społeczno-moralną i będą pełnić wiele funkcji dających orientację życiową. Oczekiwano wypowiedzi Kościołów w sprawach społecznych, jak bezrobocie, ochrona środowiska, różne przejawy dyskryminacji i potrzeb ludzkich. Stosunkowo wysokie było zaufanie do Kościołów i wspólnot religijnych. W krótkim okresie po przełomie wielu zakwestionowało wpływ Kościołów na bieżącą politykę, na decyzje władz państwowych, preferencje wyborcze ludzi wierzących i sytuowało działalność Kościoła raczej w sferze spraw duchowych. Następowala powolna redefinicja kompetencji Kościoła w sprawach społecznych i moralnych (Baniak, 2011: s. 157-166). Z socjologicznego punktu widzenia ważna jest skala funkcji moralnych, społecznych i politycznych, jakie są przyznawane Kościołowi w życiu publicznym oraz jego kompetencje w tych sprawach (Mariański, 2018: s. 215-216; Olszewski, 2004: s. 97-106).

Przede wszystkim zmienił się społeczno-kulturowy kontekst funkcjonowania Kościoła katolickiego w Polsce. Do niedawna Kościół ten nakładał się na całościowe społeczeństwo, współcześnie zaś jest jednym z segmentów tego społeczeństwa. W tradycyjnym kontekście pełnił on nie tylko funkcje ściśle związane z ewangelizacją (przepowiadanie, liturgia, diakonia), ale i wiele funkcji pozareligijnych. W okresie powojennym wyróżniły się szczególnie trzy funkcje ekstensywne: tzw. monopolizacyjna w konkurencji z ateizacją państwa, integracyjna z uwagi na brak podmiotowości i opiekuńcza ze względu na zniewolenie narodu. Współcześnie wszystkie te funkcje pozareligijne ulegają osłabieniu. Społeczeństwo upodmiotowione może i powinno samo urzeczywistniać się we wszystkich świeckich dziedzinach życia i aktywności Polaków, co pośrednio pociąga za sobą problemy dla Kościoła (Libiszowska-Żółtkowska, 2004: s. 84-94).

Zmiany w pozycji i roli Kościoła katolickiego w Polsce dokonują się powoli. „Z pewnością nie nastąpi tak intensywny rozkład Kościoła ludowego, jaki ma już miejsce w społeczeństwach zachodnich. Na pewno nie będzie to <Kościół wyspiarski> ze względu na silne tradycje narodowe w społeczeństwie polskim i na historyczne zakorzenienie tego Kościoła w płaszczyźnie ogólnonarodowej. Raczej można przypuszczać, że Kościół w Polsce będzie zmierzał do jakiejś postaci Kościoła wyboru, co oznacza wzrost świadomości religijnej i wzrost poczucia przynależności do instytucji i wspólnot religijnych. Zależy to jednak w dużej mierze od realizacji nauki Soboru Watykańskiego II oraz od wzrostu poczucia podmiotowości także w Kościele. Chodzi zwłaszcza o laikat katolicki, od którego

aktywności zależy pewna skuteczność misji ewangelizacyjnej w społeczeństwie” (Piwoński, 1995: s. 146).

Transformacja ustrojowa i związane z nią przekształcenia w dziedzinie gospodarczej, społecznej i kulturowej wpłynęły na zmianę miejsca i roli Kościoła katolickiego w społeczeństwie, w tym także przekonań wiernych o społecznej roli Kościoła. Kultura oparta na zaufaniu, wyrażająca się w budowaniu relacji i kapitału społecznego, sprzyja działaniom prokościelnym i proreligijnym. Spadek zaufania do Kościoła może odrywać życie religijne od gotowych wzorców i ustalonych praktyk. Oceny udziału Kościoła w życiu publicznym i deklarowane społeczne zaufanie do niego są dość zróżnicowane w świetle wyników empirycznych uzyskanych przez instytuty badania opinii publicznej. Po krótkotrwałym spadku poparcia w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku Kościół odzyskiwał powoli swoje zaufanie społeczne. Sondáže opinii publicznej z końca lat dziewięćdziesiątych XX wieku i z pierwszej dekady XXI wieku wskazywały na zróżnicowany poziom zaufania społecznego wobec Kościoła (Himniak, 2020: s. 123; Kaufmann, 2012: s. 129-166).

Kontestowanie Kościoła dotyczyło m.in. odgórnie ustalanych wymogów normatywnych, zaznaczał się konflikt między społecznie cenionymi wartościami a wartościami głoszonymi przez Kościół instytucjonalny. „Zasada równości i demokracji nie przystaje do zasady hierarchiczności, zasada samostanowienia do wymogu posłuszeństwa, prawo do wyrażania i bronięcia własnych poglądów w dialogu i dyskusji – do nauczania ex cathedra. Akceptacja pluralizmu poglądów i przekonań jest trudna do pogodzenia z kościelnym roszczeniem do reprezentowania jedynej prawdy. Wśród wartości społecznie cenionych naczelną miejsce zajmuje te ukierunkowane na życie <tu i teraz>, a nie na przyszłość (życie wieczne). Wiele kwestii, które w Kościele pozostają niezmiennie z przyczyn dogmatycznych, pozostaje w sprzeczności z tym, co we współczesnym społeczeństwie jest szeroko akceptowane. Do takich kwestii należy problem roli kobiet w Kościele, niektóre wymogi dotyczące moralności seksualnej i małżeńskiej, kwestie dopuszczenia do Eucharystii osób rozwiedzionych żyjących w ponownych związkach, dyskusja nad celibatem jako warunkiem pełnienia posługi kapłańskiej” (Zduniak, 2019: s. 59).

Kościół katolicki uznaje oficjalnie granice swoich kompetencji w życiu społecznym, ale przyznaje sobie prawo do formułowania moralnych wskazań w zakresie życia gospodarczego, społecznego i politycznego. Chce współprzyczynić się do kształtowania moralnego wymiaru społeczeństwa demokratycznego (demokracja etyczna), rozwijając współpracę z wszystkimi dla dobra wspólnego. Niektórzy przedstawiciele życia gospodarczego i politycznego, a także zwykli obywatele wyrażają niechęć wobec interwencji moralnych Kościoła i traktują je jako utrudnianie procesu przygotowania Polaków do demokracji (Mariański, 2020: s. 223-240; Štefaňak, 2009: s. 230-241). Zwłaszcza w internecie wysuwane są różne postulaty i oczekiwania wobec Kościoła, często pojawia się jego krytyka. W opinii internautów kształtuje się określony obraz Kościoła.

Z przeprowadzonych analiz socjologicznych wynika, że „Kościół ma być przede wszystkim instancją moralną; jego zadaniem jest obrona ubogich, pokrzywdzonych i odrzuconych, opowiadanie się za sprawiedliwością i solidarnością społeczną, piętnowanie

zjawisk przyczyniających się do podziałów między ludźmi, dyskryminacji i obojętności na los innych. Wysuwane wobec członków Kościoła – zarówno hierarchii, jak i wiernych – postulaty ubóstwa, sprawiedliwości, pokory oraz życia zgodnego z głoszonymi zasadami są w istocie postulatami ewangelicznymi (Kazanie na Górze). Zasadniczym obiektem krytyki skierowanej wobec Kościoła nie są wcale, jak się często uważa, te elementy jego nauczania, które sprzeciwiają się nowoczesnym tendencjom kulturowym, lecz elementy tradycji, form komunikacji i konkretne zachowania jego przedstawicieli, które sprzeciwiają się zasadom ewangelicznym” (Zduniak, 2013: s. 166; Grabowska, 2018: s. 202-210).

Jeżeli nawet ta diagnoza jest słuszna, to nie wyklucza ona w pewnych kręgach społeczeństwa radykalnych form protestu, krytyki czy obrażania uczuć religijnych ludzi wierzących. Jako przykład można przywołać manifestacje antyreligijne przed Pałacem Prezydenckim, przedstawienia teatralne, artykuły prasowe i inne publiczne wypowiedzi polityków o wydźwięku skrajnie antykościelnym, wpisy internetowe. Jeszcze pod koniec XX wieku tego rodzaju wydarzenia byłyby w Polsce nie do pomyślenia lub miałyby charakter incydentalny. Krytyczne opinie o Kościele, zwłaszcza wśród młodzieży, wynikają zapewne z wielu przyczyn, m.in. dystansowania się wobec kościelnego nauczania na temat etyki seksualnej, a także negatywnych opinii o ingerowaniu Kościoła w sprawy publiczne, zwłaszcza o charakterze politycznym.

Opinie, poglądy, postawy i zachowania Polaków (w tym i katolików) są dość często przedmiotem badań empirycznych. W kwestii kompetencji społecznych i moralnych Kościoła uzyskiwane są rozmaite wyniki, nie zawsze w pełni konkluzyjne. Kompetencje Kościoła są oceniane w odniesieniu do kilku dziedzin życia ludzkiego. Być może stawiane pytania nie zawsze są precyzyjne, nie dają podstawy do ustalenia ogólnych nastawień i ocen działalności społecznej Kościoła w opinii młodszego i starszego pokolenia Polaków. Działalność Kościoła na różnych szczeblach instytucjonalnych ma charakter publiczny, pozostaje pod uważną obserwacją ludzi w środowiskach lokalnych, jest komunikowana i oceniana w środkach społecznego przekazu. W społeczeństwach pluralistycznych czy pluralizujących się (np. Polska) oferta Kościoła jest jedną z wielu, spośród których można dowolnie dokonywać wyborów, zgodnie z tym, co uznaje się za wartościowe i zasługujące na akceptację (Marianiński, 2013: s. 147-172; Romanowicz, 2017: s. 150-164).

Na tle niepełnego zaufania do Kościoła jako instytucji religijnej ważne są pytania o społeczne zaufanie do Kościoła i przypisywane mu kompetencje w sprawach społecznych i moralnych (Wielecki, 2016: s. 50-70; Marianiński, 2019: s. 127-146). Być może na tej płaszczyźnie ujawnią się w sposób bardziej wyraźny różne przejawy spadku zaufania do Kościoła, a może i pierwsze symptomy wielowymiarowego kryzysu. Oczekiwania kierowane pod adresem Kościoła są różnorodne. Oprócz funkcji religijnych pełni on lub może pełnić rozmaite funkcje społeczno-kulturowe. Paul M. Zulehner dzieli je na dwie sfery oczekiwań. Pierwszą z nich określa mianem solidarności, która obejmuje kwestie moralne, odniesienia do rodziny oraz problemy społeczne. Druga z nich opisywana jako duchowość dotyczy potrzeb duchowych człowieka, także tych związanych z przełomowymi momentami życia jak ślub, narodziny i śmierć (Zulehner, 2006: s. 57-58).

W społeczeństwach współczesnych utrzymuje się na znacznym poziomie lub nawet powiększa się zbiorowość tych, którzy uważają się za katolików, jednak charakteryzują się słabą więzią z Kościołem lub w ogóle są jej pozbawieni. W Polsce wielu katolików, nawet związanych z Kościołem, w wielu ważnych kwestiach społecznych i etycznych nie uznaje norm moralnych głoszonych przez Kościół. Kształtują oni swoją indywidualną religijność niekiedy w opozycji do zinstytucjonalizowanych wymiarów katolicyzmu. Krytyczne opinie, zwłaszcza młodzieży, o Kościele wynikają zapewne z wielu przyczyn, m.in. dystansowania się wobec kościelnego nauczania na temat etyki seksualnej, aborcji, środków antykoncepcyjnych, rozwodów, homoseksualizmu, a także negatywnych opinii o ingerowaniu Kościoła w sprawy publiczne, zwłaszcza o charakterze politycznym. Uogólnione zaufanie do Kościoła, niepozbawione pewnych symptomów krytycyzmu, jest spowodowane nie tylko procesem pluralizacji i indywidualizacji w społeczeństwie, ale i działalnością samych instytucji społeczno-politycznych, a nawet kościelnych (w tym i hierarchii kościelnej).

Pomiędzy tym, jakiego Kościoła chcemy, i tym, jakim on jest, istnieje znaczna rozbieżność. Nasilają się głosy krytyczne, a nawet tworzy się pewnego rodzaju opozycja wobec moralnego nauczania Kościoła. Wpływ Kościoła na życie społeczne i publiczne nie jest jednak tak znaczny, by usprawiedliwiać użycie takich określeń Kościoła jako „instytucji zwycięskiej”, „dominującej”, „monopolistycznej”, „ekspansywnej” czy „opresyjnej”. Za fasadą tych określeń-oskarżeń kryje się z reguły pragnienie, by Kościół uprawiał „żeglugę przybrzeżną”, nie zaś zajmował się społecznymi problemami narodu. Trudno jest określić, na ile narastająca krytyka wynika z pozycji antychrześcijańskich, na ile jest przejawem troski o ewangeliczny kształt Kościoła. Można ogólnie powiedzieć, że istniała zawsze – do pewnego stopnia – moda na krytykę instytucjonalnych działań Kościoła.

W sferze działalności społecznej rola Kościoła nie jest przyjmowana bezkrytycznie, wręcz przeciwnie, oceniana jest krytycznie, niekiedy nawet nadkrytycznie, a kompetencje Kościoła są przesuwane ze sfery społecznej do religijnej. Dystans i krytycyzm wobec Kościoła instytucjonalnego może mieć oddziaływanie na te sfery życia społecznego, na które Kościół ma wciąż wielki wpływ. Deklarowana neutralność, a nawet obojętność wobec Kościoła jest częścią szerszego procesu nieufności wobec instytucji społecznych. Pogłębiająca się krytyka Kościoła może prowadzić w konsekwencji do przemiany motywacji członkostwa we wspólnocie religijnej: od motywacji religijnej do utylitarnej, od motywacji nawykowej do refleksyjnej.

KOMPETENCJE SPOŁECZNE I MORALNE KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO W ŚWIETLE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

W nowoczesnym pluralistycznym społeczeństwie Kościół musi być również instytucją pluralistyczną, nie może być społecznością tylko dla „zdecydowanych” i w pełni zidentyfikowanych (Kościół o określonym numerus clausus). Z socjologicznego punktu widzenia jedyną rozsądną i uzasadnioną alternatywą może być wielopostaciowy, pluralny

Kościół, o różnych nurtach i sektorach oraz poziomach w wyznawanej wierze. Kościół „otwarty”, „policentryczny”, akceptujący wewnątrzkościelny pluralizm i autonomię różnych nurtów („zgodna różnorodność”) ma szansę nie tylko przetrwania, ale i rozwoju w warunkach ponowoczesnego, kulturowo i społecznie zróżnicowanego społeczeństwa (Possenti, 2020: s. 126-127).

Gdy jednostka staje w centrum życia społecznego, a wszelkie instytucje mają jej służyć, zmienia się też pojmowanie autorytetu, aż po zakwestionowanie wszelkich autorytetów. Jeżeli mamy do czynienia z ogólnym kryzysem autorytetów, to Kościół nie stanowi tu wyjątku. Autonomiczna jednostka staje się niejednokrotnie ostateczną i jedyną instancją dla samej siebie. Chce przyswoić sobie z życia tyle, ile chce, i nikt, w tym także Kościół, nie powinien jej przeszkadzać.

W badaniach sondażowych i socjologicznych stawia się niekiedy pytanie, czy Kościół daje w naszym kraju zadowalające, adekwatne odpowiedzi na problemy jednostki, rodziny, młodzieży, warstw społecznych (rolnicy, robotnicy, inteligencja) i narodu. Użyte odpowiedzi dają ogólny obraz ocen działalności Kościoła katolickiego w naszym kraju, a przynajmniej pozwalają poznać indywidualne definicje jego aktualnej sytuacji społecznej. Pytanie ma charakter ogólny i ujmuje całokształt działalności Kościoła jako instytucji społeczno-religijnej, przyczyniającej się do rozwiązywania konkretnych problemów. Nie dotyczy ono teologicznych aspektów Kościoła.

W ramach badań międzynarodowych nad wartościami ustalono, że w Polsce w 1990 roku 80% badanych dorosłych Polaków deklarowało, że Kościoły dają adekwatne odpowiedzi na problemy moralne i potrzeby indywidualne, w 2000 roku – 66% i w 2006 – 66%; problemy rodziny odpowiednio: 81%, 64%, 65%; potrzeby duchowe – 89%, 83%, 84%; problemy społeczne – 52%, 41%, 46%. Przeciętny wskaźnik odpowiedzi pozytywnych dla czterech sytuacji kształtował się w 1990 roku na poziomie 75,5%, w 2000 roku – 63,5% i w 2006 roku – 65,2%. Uznawane przez dorosłych Polaków kompetencje Kościoła w omawianych sprawach społecznych, moralnych i duchowych uległy w latach 1990-2006 nieznacznemu zmniejszeniu o około 10% (Changing Human Beliefs and Values, 2010: s. 242-245).

W ogólnopolskim sondażu pt. „Kościół katolicki w świadomości Polaków”, zrealizowanym w 2002 roku przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 66,6% badanych twierdziło, że Kościół katolicki miesza się do polityki, 22,7% – nie zgadzało się i 10,4% – nie miało zdania w tej sprawie. Pogląd o mieszaniu się Kościoła do polityki częściej wyrażały osoby do 34 roku życia, o złej sytuacji materialnej, bezrobotni, słabo praktykujący i o poglądach lewicowych. W całej zbiorowości 34,6% respondentów twierdziło, że księża powinni wypowiadać się na temat polityki rządu, 57,3% – że nie powinni i 7,9% – trudno powiedzieć. Nawet wśród głęboko wierzących (44,1%) i systematycznie praktykujących mniej niż połowa ankietowanych oczekiwała takich wypowiedzi. Jako przykłady ingerowania Kościoła w sprawy polityczne podawano akcje przedwyborcze księży przed wyborami parlamentarnymi i prezydenckimi. Znamienne jest to, że aż 63,2% badanych udzieliło odpowiedzi twierdzącej na pytanie, czy katolik może głosować

na kandydata do władz publicznych, który deklaruje się jako niewierzący, 23,0% – nie powinien i 13,5% – trudno powiedzieć (Ochocki, 2004: s. 211-214).

Sondaże Europejskich Systemów Wartości odnotowują w Polsce spadek uznania dla udzielanych przez Kościół katolicki odpowiedzi należących do różnych obszarów życia społecznego. W 1990 roku 80,0% badanych dorosłych Polaków deklaruowało, że Kościół katolicki w Polsce daje właściwe odpowiedzi na pytania dotyczące potrzeb duchowych człowieka, 70,7% – problemów życia rodzinnego, 67,2% – moralnych problemów i potrzeb jednostki, 38,3% – problemów społecznych i politycznych; w 1999 roku odpowiednio: 73,4%, 55,5%, 54,6%, 31,8%; w 2005 roku – 77,5%, 59,6%, 58,1%, 39,3%; w 2008 roku – 72,6%, 50,2%, 54,4%, 31,0%. Systematycznie spadała akceptacja oferowanych przez Kościół odpowiedzi na moralne problemy jednostki, problemy społeczne i polityczne, a zwłaszcza problemy rodzinne. Najniższy spadek odnotowano w przypadku odpowiedzi na problemy duchowe człowieka (różnica 7,4%). Przeciętny wskaźnik zbiorczy dla czterech sytuacji życia ludzkiego kształtował się w 1990 roku na poziomie 64,0%, w 1999 roku – 53,8%, w 2005 roku – 58,6% i w 2008 roku – 52,0% (Marody, Mandes, 2012: s. 198-199). W latach 1990-2008 nastąpił spadek przyznawanych Kościołowi kompetencji w sprawach moralnych i społecznych o 12,0%. Mniej Polaków uznaje za właściwe odpowiedzi Kościoła na problemy życia codziennego, ale wniosek, że świadczy to o postępującym procesie sekularyzacji i prywatyzacji religijności wydaje się przedwczesny.

W powtórzonym po raz czwarty sondażu europejskim dotyczącym wartości odnotowano interesujące postawy Polaków wobec Kościoła. Na pytanie, czy Kościół katolicki w Polsce daje właściwe odpowiedzi na pytania dotyczące potrzeb duchowych człowieka w 2017 roku 71,0% badanych dało odpowiedź twierdzącą; 48,9% – w odniesieniu do problemów życia rodzinnego; 47,9% – moralnych problemów i potrzeb jednostki; 32,7% – problemów społecznych i politycznych. Przeciętny wskaźnik zbiorczy dla czterech sytuacji kształtował się na poziomie 50,1% i był niższy o 2 punkty procentowe od tego z 2008 roku (osoby w wieku do 33 lat odpowiednio – 46,2% i w wieku powyżej 60 lat – 59,9%). Prawie trzy czwarte badanych Polaków akceptowało w 2017 roku udział Kościoła w dyskursie dotyczącym spraw duchowych i około połowa w dyskursie na temat moralności i rodziny, ale już tylko trzecia część akceptowała jego zaangażowanie w rozwiązywanie problemów społeczno-politycznych (Marody, 2019: s. 26-27).

Ciekawe wyniki przynosi analiza wskaźników postaw wobec Kościoła w przedziale na kategorie wiekowe. „Podobnie jak w przypadku postaw wobec religii, najmłodsze pokolenie okazuje się najbardziej sceptyczne wobec Kościoła katolickiego i jego nauk. Okazuje się jednak, że pokolenie to znacznie częściej niż pokolenie 34–60 uznaje za właściwe odpowiedzi Kościoła dotyczące duchowych potrzeb człowieka i prawie nie różni się od pokolenia ludzi dojrzałych, jeśli idzie o akceptację odpowiedzi Kościoła na pytania dotyczące problemów życia rodzinnego oraz moralnych dylematów i potrzeb jednostki. Można zatem stwierdzić, że niezależnie od nasilenia przejawów sekularyzacji w najmłodszym pokoleniu [...], dla blisko połowy społeczeństwa polskiego nauki Kościoła są wciąż podstawowym układem odniesienia aksjologicznego. To jednak nie znaczy, że zawarte

w nich wskazania są przestrzegane w całej rozciągłości, o czym świadczy obniżający się poziom rygorystyki moralnego w obu tych grupach wiekowych” (Marody, 2019: s. 26-27).

Według sondażu ogólnopolskiego z 2012 roku zrealizowanego przez Centrum Myśli Jana Pawła II 65% badanych dorosłych Polaków deklarowało, że Kościół daje właściwe odpowiedzi na pytania dotyczących duchowych potrzeb człowieka, 27% – że nie daje i 8% – trudno powiedzieć; problemów życia rodziny (odpowiednio) – 45%, 45%, 10%; moralnych problemów i potrzeb jednostki – 43%, 46%, 11%; problemów społecznych kraju – 30%, 58%, 12%; sprawowania władzy w państwie – 22%, 65%, 13%. Na pytanie, czy Kościół daje właściwe odpowiedzi na różne problemy życia człowieka, 13% badanych odpowiedziało pięć razy „tak”, 27% – że nie daje. Pozostali uważali, że Kościół w pewnych kwestiach daje właściwe odpowiedzi, a w innych – nie daje (Dobrzyńska, 2012: s. 30). Przeciętny wskaźnik odpowiedzi „tak” kształtował się na poziomie 41,0%, odpowiedzi „nie” – 48,2%, trudno powiedzieć – 10,8%.

Aprobata kompetencji moralnych i społecznych Kościoła katolickiego kształtowała się na niższym poziomie w środowiskach młodzieżowych. Według sondażu zrealizowanego na zlecenie Centrum Myśli Jana Pawła II w 2007 roku 43% badanych będących w wieku 15-19 lat deklarowało, że Kościół katolicki w Polsce daje właściwe odpowiedzi na pytania dotyczące moralnych problemów i potrzeb jednostki, 46% – problemów życia rodzinnego, 65% – problemów duchowych człowieka i 18% – problemów społecznych (młodzież w wieku 20-29 lat odpowiednio: 44%, 50%, 72%, 26%). Przeciętny wskaźnik aprobaty kompetencji Kościoła w czterech ocenianych obszarach jego działalności kształtował się u młodzieży w wieku 15-19 lat na poziomie 43%, w wieku 20-29 lat – 48% (Gierech, 2009-2010: s. 234).

Uogólniony wniosek z badań przeprowadzonych przez Centrum Myśli Jana Pawła II jest następujący: „W ocenie Polaków Kościół dobrze odpowiada na oczekiwania ludzi w sferze duchowej, rodzinnej i moralnej, gorzej na oczekiwania dotyczące sfery społecznej, a zwłaszcza politycznej. W przypadku tej ostatniej sfery można mówić nawet o ponadprzeciętnym, w porównaniu ze średnią europejską, krytycyzmie Polaków wobec bezpośredniego zaangażowania Kościoła, zaskakującym w świetle tego, jak wiele ze społecznego nauczania Kościoła faktycznie jest im bliskie. Osoby słabiej wierzące ograniczają się do akceptowania nauki Kościoła w kwestiach duchowych. Silna wiara otwiera ludzi na akceptację nauki Kościoła również w innych sferach: moralności i rodziny, a w dalszej kolejności w sferze społecznej i politycznej. Na ocenę nauczania Kościoła wpływa również stosunek ludzi do Jana Pawła II. Osoby bliższe papieżowi Polakowi częściej akceptują nauczanie Kościoła” (Podsumowanie, 2009: s. 280).

W sondażu ogólnopolskim z 2012 roku pytano studentów polskich o to, czy Kościół katolicki odpowiada w wystarczający sposób na pytania w kwestiach moralnych, problemów i potrzeb jednostki, problemów życia rodzinnego, duchowych potrzeb człowieka, problemów społecznych w Polsce i problemów politycznych. W całej zbiorowości 33% badanych uważało, że Kościół katolicki daje właściwe odpowiedzi na pytania dotyczące moralnych problemów i potrzeb jednostek, 44% – że nie daje i 24% – trudno

powiedzieć; problemów życia rodzinnego (odpowiednio) – 32%, 49%, 19%; duchowych potrzeb człowieka – 57%, 26%, 17%; problemów społecznych w naszym kraju – 16%, 61%, 23%; problemów politycznych w naszym kraju – 7%, 71%, 22%. Poza kwestią potrzeb duchowych człowieka oceny negatywne przeważały nad pozytywnymi. Bardzo krytycznie ankietowani odnosili się do porad udzielanych przez Kościół na temat problemów społecznych i politycznych w naszym kraju (Guzik, Marzęcki, Stach, 2015: s. 187-188). Przeciętny wskaźnik aprobaty kompetencji Kościoła katolickiego w pięciu analizowanych sprawach kształtował się wśród studentów polskich w 2012 roku na poziomie 29%, dezaprobaty – 50% i niezdecydowania – 21%.

Nieco odmienne wskaźniki empiryczne uzyskano w badaniach socjologicznych zrealizowanych w 1994 roku wśród maturzystów lubelskich. W odniesieniu do problemów jednostek 36,7% respondentów wyrażało aprobatę bez zastrzeżeń lub z niewielkimi zastrzeżeniami, problemów rodziny – 51,7%, problemów młodzieży – 34,2%, problemów poszczególnych warstw społecznych – 24,7%, problemów narodu – 39,1% (w 2005 roku odpowiednio: 40,1%, 48,7%, 36,9%, 29,6%, 38,1%). Przeciętny wskaźnik deklarowanego zadowolenia z działalności Kościoła w pięciu obszarach problemowych wynosił w 1994 roku 37,3%, niezadowolenia – 40,7%, niezdecydowania – 18,8% i braku odpowiedzi – 3,3%; w 2005 roku odpowiednio: 38,7%, 36,0%, 16,1%, 9,2% (badania socjologiczne Emili Żerel). W latach 1994-2005 notowania działalności społecznej Kościoła pozostały na zbliżonym poziomie.

Wśród maturzystów Tarnowa w 2005 roku pozytywne oceny („tak” i „częściowo tak”) o działalności społecznej Kościoła katolickiego w odniesieniu do problemów jednostki zadeklarowało 52,7% ankietowanych, rodziny – 68,7%, młodzieży – 50,4%, różnych warstw społecznych – 39,7%, narodu – 51,3%. Przeciętny wskaźnik zadowolenia z działalności Kościoła w odniesieniu do pięciu obszarów problemowych wynosił 52,6%, niezadowolenia – 32,3%, niezdecydowania – 14,2% i braku odpowiedzi – 0,9%. Wskaźnik zadowolenia u maturzystów tarnowskich był wyższy niż u maturzystów z Lublina (Młyński, 2007: s. 92).

Badani w 2009 roku maturzyści z pięciu miast (Szprotawa, Puławy, Kraśnik, Dęblin i Gdańsk) odpowiadali na pytanie, czy Kościół w naszym kraju daje adekwatne i zadowalające odpowiedzi na problemy jednostki, młodzieży, warstw społecznych (rolnicy, robotnicy, inteligencja) i narodu. Biorąc pod uwagę odpowiedzi aprobujące bez zastrzeżeń i z małymi zastrzeżeniami działalność społeczną Kościoła katolickiego, można powiedzieć, że w całej zbiorowości maturzystów 42,6% ankietowanych było zadowolonych z działalności Kościoła w rozwiązywaniu problemów jednostek, 51,2% – problemów rodziny, 36,5% – problemów młodzieży, 30,6% – problemów poszczególnych warstw społecznych i 41,0% – problemów narodu (wskaźniki niezadowolenia odpowiednio: 35,5%, 32,2%, 45,3%, 45,1%, 35,8%; wskaźniki niezdecydowanych lub nieudzielających odpowiedzi: 21,9%, 16,5%, 18,2%, 24,3%, 23,3%). Społeczna działalność Kościoła była częściej kwalifikowana pozytywnie niż negatywnie w odniesieniu do jednostek, problemów rodziny i narodu oraz rzadziej w odniesieniu do problemów młodzieży i warstw społecznych. Przeciętny wskaźnik deklarowanego zadowolenia z działalności

Kościół w pięciu analizowanych sferach życia codziennego wynosił 40,4%, wskaźnik niezadowolenia – 38,8%, wskaźnik niezdecydowania lub braku odpowiedzi – 20,8%. Pełna aprobatą działalności Kościoła w kwestiach społecznych (odpowiedzi „tak”) była wyrażana przez zdecydowaną mniejszość badanych maturzystów (wskaźnik przeciętny – 10,6%). (Marianiński, 2009: s. 55-87; Marianiński, 2013: s. 179-180).

Wśród maturzystów lubelskich w roku szkolnym 2009/2010 pozytywnie oceniono (odpowiedzi „tak” i „częściowo tak”) działalność społeczną Kościoła w odniesieniu do problemów jednostek w 47,8%, problemów rodziny – w 62,4%, problemów młodzieży – w 45,6%, problemów warstw społecznych – w 35,4%, problemów narodu – w 49,8%. Przeciętny wskaźnik zadowolenia z działalności Kościoła w odniesieniu do pięciu obszarów społecznych wynosił 48,2%, niezadowolenia – 35,6%, niezdecydowania – 14,7%, braku odpowiedzi – 1,5% (badania socjologiczne Marcina Roli). Młodzież z pięciu powiatów rejonu konińskiego w 2009 roku deklarowała, że Kościół katolicki daje odpowiedzi na następujące problemy: jednostki – 39,1%, rodziny – 50,6%, młodzieży – 51,5%, warstw społecznych – 40,0%, narodu – 40,4%. Wskaźnik przeciętny odpowiedzi aprobujących wynosił 44,3% dla całej badanej zbiorowości młodzieży szkół ponadgimnazjalnych, 44,6% dla kobiet i 44,1% dla mężczyzn (Skoczylas, 2011: s. 471-477).

Remigiusz Szauer w 2017 roku w swoich badaniach socjologicznych nad religijnością i moralnością młodzieży szkół średnich i młodzieży akademickiej z terenu diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej zapytał respondentów m.in. o to, czy w ich ocenie Kościół realizuje swoją rolę względem problemów współczesnego społeczeństwa, czy potrafi udzielić odpowiedzi na pytania współczesnego człowieka i społeczeństwa. W całej zbiorowości młodzieży 31,7% badanych uczniów odpowiedziało, że Kościół potrafi udzielić odpowiedzi na problemy i rozterki młodego człowieka; 64,1% – na dylematy moralne i religijne; 33,7% – na problemy w życiu rodzinnym; 14,9% – na problemy seksualności i erotyki; 52,9% – na pytania o sens życia; 30,6% – na pytania o wychowanie młodzieży; 21,0% – na aktualne problemy kraju; 16,2% – jak zapewnić porządek publiczny (studenci odpowiednio – 19,3%, 57,8%, 22,5%, 6,2%, 46,7%, 26,6%, 14,9%, 13,2%). Pozostali badani udzielili odpowiedzi negatywnych, niezdecydowanych lub w ogóle nie udzielili odpowiedzi. Przeciętny wskaźnik uznania kompetencji Kościoła w omawianych sprawach wynosił w całej zbiorowości 30,9%; uczniowie i uczennice – 33,1%; studenci i studentki – 25,9%; kobiety – 31,3%, mężczyźni – 30,4% (Szauer, 2019: s. 272-276).

Maturzyści z kilkunastu klas czterech wybranych szkół ponadgimnazjalnych w Puławach w 2016 roku oceniali kompetencje społeczne Kościoła katolickiego. Na pytanie, czy Kościół w naszym kraju daje zadowalające odpowiedzi na problemy jednostki 7,7% badanych odpowiedziało twierdząco, 21,0% – częściowo tak, 11,9% – częściowo nie, 22,4% – zdecydowanie nie, 34,3% – trudno powiedzieć i 2,8% – brak odpowiedzi; na problemy rodziny (odpowiednio) – 12,2%, 33,6%, 10,8%, 18,2%, 22,7%, 2,4%; na problemy młodzieży – 8,7%, 26,6%, 14,7%, 23,1%, 24,8%, 2,1%; na problemy warstw społecznych (rolnicy, robotnicy, inteligencja) – 3,5%, 18,5%, 15,7%, 26,2%, 32,2%, 3,8%; na problemy narodu – 6,6%, 27,3%, 11,5%, 20,3%, 31,5%, 2,8%; na problemy ogólnoswiatowe – 11,9%, 24,1%, 10,5%, 21,3%, 30,1%, 2,1%. Przeciętny

wskaźnik aprobaty odpowiedzi Kościoła na problemy indywidualne i społeczne Polaków (odpowiedź pierwsza i druga) wynosił 33,6%, wskaźnik dezaprobaty (odpowiedź trzecia i czwarta) – 34,4%, wskaźnik niezdecydowania (odpowiedź piąta) – 29,3%, wskaźnik braku odpowiedzi (odpowiedź szósta) – 2,7%. Uderza szczególnie niski odsetek maturzystów aprobujących kompetencje społeczne Kościoła katolickiego i stosunkowo wysoki tych, którzy nie potrafili udzielić odpowiedzi w analizowanej sprawie. Pełna aprobata działalności Kościoła (odpowiedź „tak”) była wyrażona tylko – według wskaźnika przeciętnego – przez mniejszość badanych maturzystów (8,4%).

Biorąc pod uwagę odpowiedzi „tak” i „częściowo tak”, otrzymujemy następujące wskaźniki aprobaty kompetencji Kościoła katolickiego w sześciu analizowanych sprawach: problemy jednostki – 28,7%, problemy rodziny – 45,8%, problemy młodzieży – 35,3%, problemy warstw społecznych – 22,0%, problemy narodu – 33,9%, problemy ogólnościowe – 36,0%. Kompetencje społeczne Kościoła najbardziej pozytywnie zostały ocenione w odniesieniu do rodziny, nieco niżej – do społeczności światowej, młodzieży i narodu oraz najmniej pozytywnie – do jednostek i warstw społecznych. Warto odnotować jeszcze dwie inne kwestie: po pierwsze, przeciętny wskaźnik odpowiedzi pozytywnych był zbliżony do wskaźnika odpowiedzi negatywnych (33,6% wobec 34,4%); i po drugie, około trzecia część badanych maturzystów nie potrafiła udzielić odpowiedzi na postawione pytanie o kompetencje Kościoła w sprawach społecznych (32,0%). (Mariański, 2019: s. 51-55; Zduniak, 2020: s. 387-391).

W jesieni 2021 roku przeprowadzono po raz trzeci ankietę audytoryjną w Puławach, w tych samych szkołach i klasach co i w 2016 roku. Kwestionariusz ankiety przekazano uczniom obecnym w danym dniu na lekcjach w: I Liceum Ogólnokształcącym im. księcia Adama Czartoryskiego, Społecznym Liceum Ogólnokształcącym im. Piotra Christiana Aignera, Technikum nr 1 i Technikum nr 2. Badania socjologiczne zrealizowano w okresie pandemii COVID-19, co w sposób znaczący wiązało się z wieloma konkretnymi trudnościami. Badani maturzyści puławscy udzielili odpowiedzi m.in. na pytanie, czy Kościół katolicki w naszym kraju daje zadowalające (adekwatne) odpowiedzi na problemy jednostki, rodziny, warstw społecznych (rolnicy, robotnicy, inteligencja), narodu i społeczności światowej? Uzyskane odpowiedzi przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Kompetencje Kościoła w sprawach społeczno-moralnych (dane w %)

Kategorie problemów	Tak	Częściowo tak	Częściowo nie	Nie	Brak zdania	Brak danych	Razem
Problemy jednostek	4,3	15,3	5,3	43,1	29,2	2,8	100,0
Problemy rodzin	4,6	20,3	6,4	44,1	21,7	2,8	100,0
Problemy młodzieży	3,6	12,8	9,3	48,0	23,5	2,8	100,0
Problemy warstw społecznych	1,8	14,2	10,7	40,2	30,2	2,8	100,0
Problemy narodu	1,8	16,4	8,2	43,6	27,1	2,9	100,0
Problemy światowe	3,6	14,2	7,8	45,9	25,6	2,8	100,0

Biorąc pod uwagę odpowiedzi „tak” i „częściowo tak”, otrzymujemy następujące wskaźniki aprobaty kompetencji Kościoła katolickiego w sześciu analizowanych sprawach: problemy jednostek – 19,6%, problemy rodziny – 24,9%, problemy młodzieży – 16,4%, problemy warstw społecznych – 16,0%, problemy narodu – 18,2%, problemy ogólnościatowe – 17,8%. Kompetencje społeczno-moralne Kościoła najbardziej pozytywnie zostały ocenione w odniesieniu do rodziny, nieco mniej – do jednostek, narodu i społeczności światowej oraz najmniej pozytywnie – do młodzieży i warstw społecznych (rozpiętość wskaźników od 16,0% do 24,9%). Ogólnie można by powiedzieć, że jedynie około co piąty badany uznawał kompetencje społeczno-moralne Kościoła katolickiego w analizowanych sprawach, co oznacza wyraźny spadek w porównaniu z 2016 rokiem: w odniesieniu do spraw jednostki – o 9,1%, do rodziny – 20,9%, do młodzieży – 18,9%, do warstw społecznych – 6,0%, do narodu – 15,7%, do społeczności światowej – 18,2%. W latach 2016-2021 nastąpiły znaczne zmiany w aprobacie kompetencji społeczno-moralnych Kościoła w naszym kraju, co oznacza w istocie obniżenie się jego społeczno-moralnego autorytetu.

Przeciętny wskaźnik aprobaty odpowiedzi Kościoła na problemy indywidualne i społeczne Polaków (odpowiedź pierwsza i druga) wynosił 18,8%, wskaźnik dezaprobaty (odpowiedź trzecia i czwarta) – 52,2%, wskaźnik niezdecydowania (odpowiedź piąta) – 26,2% i wskaźnik braku odpowiedzi (odpowiedź szósta) – 2,8%. Ponad połowa ankietowanych maturzystów puławskich odmawiała Kościołowi kompetencji w odniesieniu do sześciu analizowanych dziedzin życia społecznego. Uderza także stosunkowo wysoki odsetek tych, którzy nie potrafili udzielić odpowiedzi na postawione pytania. W latach 2016-2021 zmniejszył się wskaźnik aprobujących kompetencje społeczno-moralne Kościoła katolickiego o 14,8% i tych, którzy nie udzielili jednoznacznej odpowiedzi o 3,1% oraz zwiększył się wskaźnik dezaprobowujących te kompetencje o 17,8%. Pełna aprobata działalności Kościoła (odpowiedź „tak”) zmniejszyła się o 5,1%. Wskaźnik odpowiedzi negatywnych był wyraźnie wyższy niż odpowiedzi pozytywnych.

Opinie kobiet i mężczyzn na temat społecznej działalności Kościoła katolickiego były nieco odmienne tak w odniesieniu do poszczególnych problemów społecznych, jak i w ocenie uogólnionej. Przeciętny wskaźnik ocen pozytywnych wynosił 16,4% u kobiet i 22,7% u mężczyzn (różnica 6,3%); młodzież z liceów ogólnokształcących – 15,5% i młodzież z techników – 22,0% (różnica 6,5%); mieszkający na wsi – 24,0%, w miastach do 20 tys. mieszkańców – 20,0%, w Puławach – 16,3% (różnica 7,7%); głęboko wierzący lub wierzący – 29,5%, niezdecydowani ale przywiązani do tradycji religijnej – 19,0%, obojętni w sprawach wiary – 5,7%, niewierzący – 1,8% (różnica 27,7%); regularnie uczęszczający na lekcje religii w szkole – 29,5%, nieregularnie uczęszczający – 17,6%, w ogóle nieuczęszczający – 7,3% (różnica 22,2%).

Kobiety rzadziej niż mężczyźni aprobują społeczno-moralne kompetencje Kościoła katolickiego, młodzież z liceów ogólnokształcących rzadziej niż młodzież z techników, młodzież mieszkająca na wsi częściej niż mieszkająca w Puławach. Różnice procentowe pomiędzy nimi są nieznaczne i wynoszą około 7 punktów procentowych. Cechy religijne badanej młodzieży maturalnej o wiele wyraźniej różnicowały jej poglądy na temat

udzielanych przez Kościół odpowiedzi na problemy indywidualne i społeczne. W miarę przechodzenia od kategorii osób wierzących do kategorii osób niewierzących oraz od kategorii osób regularnie uczęszczających na lekcje religii w szkole do w ogóle nieuczęszczających zmniejszał się systematycznie wskaźnik pozytywnych ocen działalności Kościoła. Uderza także stosunkowo szeroki zakres krytycznych ocen działalności Kościoła wśród osób wierzących.

Ocena konkretnej działalności Kościoła katolickiego dokonana przez młodzież szkolną, ujmowana w kontekście osiągniętych rezultatów, jest bardzo krytyczna. Można by nawet twierdzić, że zbliżamy się do sytuacji kryzysowej, bowiem znaczna część młodych Polaków wyraża niezadowolenie – mniej lub bardziej intensywne – z odpowiedzi, jakie Kościół daje na problemy życia społecznego. W świetle zgromadzonych danych empirycznych można by mówić o tym, że początek „wymarszu” młodych z Kościoła jest już przygotowany. Wyrasta pokolenie z uprzedzeniami wobec Kościoła, a także i ze świadomością niejasnej roli Kościoła w społeczeństwie. Generalnie postawy badanych młodych Polaków można by określić jako mieszaninę pro i contra, przy czym elementy sprzeciwu są mocno artykułowane, niekiedy w formie radykalnej.

Zaznaczająca się w szerokich kręgach młodzieży polskiej negatywna postawa wobec Kościoła wiąże się niewątpliwie z szerszymi procesami lokowania statusu autorytetu w obrębie własnego „ja”, z narastającymi tendencjami do samodzielności i niezależności, z pomniejszeniem a nawet brakiem hierarchii wartości, z daleko posuniętym załamaniem się wszelkich autorytetów i wzorów osobowych. Te i inne fakty społeczno-kulturowe będą wpływać na zacieśnienie się horyzontu społecznego oddziaływania Kościoła, a w konsekwencji na jego stabilizację w społeczeństwie. W sferze działalności społecznej rola Kościoła nie jest przyjmowana bezkrytycznie, wręcz przeciwnie, oceniana jest krytycznie, niekiedy nawet nadkrytycznie.

Przeprowadzone analizy empiryczne wykazują, że znaczne odłamy młodzieży polskiej znajdują się w fazie radykalnych zmian w postawach wobec Kościoła katolickiego, chociaż trudno byłoby określić te zmiany jako stan bycia „poza autorytetem”. Kościół jest poddawany krytyce, niekiedy daleko idącej, zwłaszcza w tych dziedzinach życia, w których społeczny system wartości o charakterze laickim odbiega od wartości modelu religijnego. Równocześnie można wnosić – w świetle wypowiedzi badanej młodzieży – że misja Kościoła powinna koncentrować się wokół spraw ludzkich, a także specyficznie religijnych. W dziedzinie spraw religijnych Kościół dla większości młodych może stawać się i być „małą ojczyzną”. Kościołowi katolickiemu coraz trudniej jest wychodzić naprzeciw oczekiwaniom wielu młodych Polaków, niektórych z tych oczekiwań nie może zresztą spełnić, np. zmiana doktryny moralnej (Mariański, 2018: s. 215-219).

Funkcje Kościoła w życiu społecznym są oceniane w zróżnicowany sposób przez katolików (szerzej – Polaków). Najpowszechniej są akceptowane funkcje polegające na wsparciu w zakresie duchowym, nieco mniej funkcje wsparcia moralnego i w zakresie rodziny. Najmniejszą akceptacją cieszą się funkcje społeczne, a zwłaszcza polityczne. Kompetencje moralne, społeczne i polityczne Kościoła katolickiego w opinii Polaków wydają się zmniejszać w ostatnich kilkunastu latach. „Stosunek Polaków do doktryny ka-

tolickiej jest selektywny. Nie traktują oni swojego związku z Kościołem jako ubezpieczenia z wykupionym pełnym pakietem. Z góry zakładają możliwość dopasowania religii do własnych, indywidualnych potrzeb. Poglądy Polaków na temat funkcji, które powinien pełnić Kościół, są dosyć jasno sprecyzowane. Kościół ma przede wszystkim pełnić funkcje terapeutyczne, połączone ewentualnie z doradztwem w zakresie rodziny i kwestii moralnych. Wyniki te przeczą pogładowi, że religijność Polaków ma charakter masowy, czyli realizuje się w kolektywnym przeżywaniu transcendencji. Nawet jeśli biorą oni udział w masowych uroczystościach, to dane te wskazują, że przeżywają je częściej w wymiarze duchowym czy moralnym niż kolektywnym” (Mandes, 2012: s. 260).

UWAGI KOŃCOWE

Przedstawione wybrane wyniki badań empirycznych z lat 2002-2021 nie są w pełni porównywalne, ale wydają się świadczyć o mniejszym krytycyzmie wobec Kościoła ludzi dorosłych niż młodzieży oraz o słabszym podkreśleniu roli i znaczenia Kościoła w życiu publicznym. Rola ta jest związana bardziej ze sferą problemów duchowych człowieka niż z dziedziną konkretnych kwestii życia codziennego, bardziej ze sferą indywidualną niż społeczną. W pluralizującym się społeczeństwie polskim Kościół nie może pretendować do roli autorytetu wszystkich obywateli, całego społeczeństwa. Pomimo relatywnie wysokiego ogólnego zaufania społecznego do Kościoła jego kompetencje są lokalizowane bardziej w dziedzinie problemów i potrzeb duchowych ludzi. Negatywne przemiany dokonujące się w postawach wobec Kościoła w młodszym i starszym pokoleniu Polaków mogą iść zarówno w kierunku antykościelności (odrzućenie Kościoła), jak i w kierunku akościelności (obojętność wobec Kościoła), ale nie można wykluczyć pewnych form rewitalizacji zaufania kościelnego.

W świetle wyników sondaży opinii publicznej i badań socjologicznych około połowa badanych dorosłych Polaków akceptowała kompetencje Kościoła w sprawach moralnych, duchowych i społecznych, a w sprawach politycznych – poniżej 30%. W odniesieniu do środowisk młodzieżowych wskaźnik ten spadał wyraźnie poniżej 40% (od 48,2% do 29,0%). W Puławach w 2016 roku pełną lub częściową aprobatę kompetencji społeczno-moralnych Kościoła wyrażało 33,6% badanych maturzystów, w 2021 roku już tylko 18,8% (spadek o 14,8%). Ocena konkretnej działalności Kościoła katolickiego dokonana przez młodzież – ujmowana w kontekście osiągniętych rezultatów – jest dość zróżnicowana. Można by nawet twierdzić, że zbliżamy się do sytuacji kryzysowej, bowiem znaczna część młodych Polaków wyraża niezadowolenie – mniej lub bardziej intensywne – z odpowiedzi, jakie Kościół daje na problemy społeczne jednostek, rodzin, młodzieży, warstw społecznych i narodu.

W świetle zgromadzonych danych empirycznych można by mówić o tym, że początek emigracji młodych z Kościoła jest już przygotowany, a nawet już się rozpoczął. Wyrasta pokolenie z różnymi uprzedzeniami wobec niego, a także – być może – ze świadomością niejasnej roli Kościoła w społeczeństwie. Kościołowi katolickiemu coraz trud-

niej jest wychodzić naprzeciw oczekiwaniom wielu młodych Polaków, niektórych z tych oczekiwań nie może on zresztą spełnić (Świątkiewicz 2017, s: 45-58). Zaznaczająca się w szerokich kręgach młodzieży polskiej negatywna postawa wobec Kościoła wiąże się niewątpliwie z szerszymi procesami lokowania statusu autorytetu w obrębie własnego „ja”, z narastającymi tendencjami do samodzielności i niezależności, z pomniejszeniem a nawet brakiem obiektywnej hierarchii wartości, z daleko posuniętym załamaniem się ważności wszelkich autorytetów i wzorów osobowych. Te i inne fakty społeczno-kulturowe będą wpływać na zacieśnienie się horyzontu społecznego i zawężenie obszarów oddziaływania Kościoła, a w konsekwencji na jego stabilizację w społeczeństwie. W sferze działalności społecznej rola Kościoła nie jest przyjmowana bezkrytycznie, wielu nie bierze pod uwagę tego, co ma do powiedzenia Kościół w sprawach społeczno-moralnych.

Kościół w Polsce funkcjonuje jeszcze do pewnego stopnia jako instytucja i jako wspólnota o zobowiązaniach normatywnych. Jego kondycja jest o wiele bardziej korzystna niż w Europie Zachodniej, ale nie bezproblemowa. Należy wyrazić nadzieję, że katolicy polscy, nie rezygnując ze swojej głębokiej wiary, będą odnajdywać swoją drogę w zdrowo otwartym społeczeństwie, pluralistycznym i nacechowanym szacunkiem, potrafią iść drogą postępu i modernizacji społecznej. Odnowa kulturowa i odkrywanie na nowo fundamentalnych wartości moralnych i duchowych, na których można budować lepszą przyszłość, potrzebują religii i Kościoła. Niezależnie od tego, jak Kościół katolicki w Polsce będzie ewoluował w przyszłości, będzie on w dalszym ciągu wywierał wpływ na wiele aspektów życia jednostkowego i zbiorowego.

Procesy sekularyzacyjne w odniesieniu do wiary i wierzeń religijnych dokonują się bez wątpienia w społeczeństwie polskim, ale interpretacje tego faktu mogą być różne. Religia i Kościół katolicki w Polsce nie utrzymują w dotychczasowych kształtach swojej dominującej pozycji na współczesnym rynku światopoglądowym, a niektóre formy myślenia i działania będą wyodrębniać się ze sfery religijno-kościelnej. Można przypuszczać, że w trzeciej dekadzie XXI wieku będą zaznaczać się procesy przyspieszonej „pełzającej” sekularyzacji podobne (ale nie identyczne) do tych, jakie zaistniały już w wysokorozwiniętych społeczeństwach pluralistycznych.

BLIOGRAFIA

1. Baniak J. (2011), Kościół instytucjonalny w krytycznym spojrzeniu dzisiejszych katolików polskich (II), „Przegląd Religioznawczy”, nr 3, s. 157-166.
2. Chałas K. (2018), Przyszłość należy do świadomych i aktywnych obywateli. Jakie kompetencje są im niezbędne? Jak skutecznie je kształtować? (perspektywa aksjologiczna), w: Kompetencje przyszłości. Obszary: Porozmawiajmy o kompetencjach. Wyzwania współczesnej edukacji. Kompetencje cyfrowe. Kompetencje społeczne nauczycieli, red. S. M. Kwiatkowski, Wydawca: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa, s. 30-66.
3. Changing Human Beliefs and Values, 1981-2007. A Cross-Cultural Sourcebook based on the World Values Surveys and European Values Studies (2010), ed. by R. Inglehart, Singlo XXI Editores, Mexico.
4. Denek K. (2000), Kompetencje nauczyciela w kontekście wyzwań XXI wieku i potrzeby reformy systemu edukacji w Polsce, w: Kształcenie pedagogiczne w dobie przemian edukacyjnych w Polsce, red. K. Went, Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 29-45.

5. Dobrzyńska A. (2012), Rola mediów i Kościoła w kształtowaniu społecznej opinii Polaków, w: *Wartości Polaków a dziedzictwo Jana Pawła II – 2007-2012. Wstępny komunikat z badań społecznych*, Wydawca: Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa, s. 29-36.
6. Gierch P. (2009-2010), Kilka uwag o polskiej młodzieży początku XXI wieku, „*Teologia Polityczna*”, nr 5, s. 222-238.
7. Grabowska M. (2018), *Bóg a sprawa polska. Poza granicami teorii sekularyzacji*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
8. Guzik A., Marzęcki R., Stach Ł. (2015), *Pokolenie '89. Aksjologia i aktywność młodych Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
9. Himniak A. (2020), *Polska religijność w liczbach, „Społeczeństwo. Studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła”*, nr 4, s. 110-124.
10. Kaufmann F-X. (2012), *Kirche in der ambivalenten Moderne*, Verlag Herder, Freiburg im Breisgau.
11. Kwiatkowski S. M. (2018), *Kompetencje przyszłości*, w: *Kompetencje przyszłości. Obszary: Porozmawiamy o kompetencjach. Wyzwania współczesnej edukacji. Kompetencje cyfrowe. Kompetencje społeczne nauczycieli*, red. S. M. Kwiatkowski, Wydawca: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji, Warszawa, s. 14-29.
12. Libiszowska-Żółtkowska M. (2004), *Typy religijności w społeczeństwie polskim w początkach XXI w. – trwałość i zmiana*, w: *Katolicyzm polski w warunkach Unii Europejskiej: szanse i zagrożenia*, red. J. Baniak, Redakcja Wydawnictw UAM – Wydział Teologiczny, Poznań, s. 85-94.
13. Mandes S. (2012), *Życie religijne*, w: *Współczesne społeczeństwo polskie*, red. A. Giza, M. Sikorska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, s. 229-269.
14. Mariański J. (2009), *Kościół katolicki w świadomości i ocenach dzisiejszych Polaków, „Społeczeństwo i Kościół”*, t. 6, s. 55-87.
15. Mariański J. (2013), *Kościół katolicki w Polsce w przestrzeni życia publicznego. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
16. Mariański J. (2018), *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
17. Mariański J. (2018), *Kościół katolicki w Polsce w kontekście społecznym. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
18. Mariański J. (2019), *Maturzyści puławscy w latach 1994-2016. Szkic do portretu młodych Polaków*, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa.
19. Mariański J. (2019), *Zaufanie społeczne do Kościoła katolickiego w społeczeństwie polskim*, w: *Jednostka, społeczeństwo, państwo. Księga pamiątkowa ku czci śp. profesora Jerzego Rebety*, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 127-146.
20. Mariański J. (2020), *Aforyzmy, myśli, sentencje i refleksje socjologiczne (Religia–Kościół–moralność–wartości–godność ludzka–sens życia)*, Wydawca: Wyższa Szkoła Nauk Społecznych z siedzibą w Lublinie, Lublin.
21. Marody M. (2019), *Przemiany postaw i wartości*, w: *Społeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990-2018*, red. M. Marody, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 15-27.
22. Marody M., Mandes S. (2012), *Przemiany polskiej religijności*, w: *Wartości i zmiany. Przemiany postaw Polaków w jednoczącej się Europie*, red. A. Jasińska-Kania, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa, s. 191-206.
23. Młyński J. (2007), *Kościół polski wobec problemów społecznych w świadomości abiturientów Tarnowa, „Tarnowskie Studia Teologiczne”*, nr 2, s. 89-104.
24. Ochocki A. (2004), *Kościół katolicki a sprawy publiczne w Polsce*, w: *Kościół katolicki na początku trzeciego tysiąclecia w opinii Polaków*, red. W. Zdaniewicz, S. H. Zaręba, APOSTOLICUM, Warszawa, s. 201-220.
25. Olszewski D. (2004), *Badania nad religijnością Europy Zachodniej XIX wieku, „Kieleckie Studia Teologiczne”*, t. 3, s. 97-106.

26. Piwowarski W. (1995), Od „Kościoła ludu” do „Kościoła wyboru”, w: Ludzie i instytucje. Stawianie się ładu społecznego. Pamiętnik IX Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego Lublin, 27-30 VI 1994, red. A. Sułek, J. Styk, we współpracy I. Machaj, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 141-147.
27. Podsumowanie (2009), w: Wartości Polaków a dziedzictwo Jana Pawła II, red. T. Żukowski, Wydawca: Centrum Myśli Jana Pawła II, Warszawa, s. 271-286.
28. Popławska A. (2016), Kompetencje aksjologiczne, w: Encyklopedia aksjologii pedagogicznej, red. K. Chałas, A. Maj, POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom, s. 484-490.
29. Possenti V. (2020), Świeckość i religia we współczesnej polis, „Społeczeństwo. Studia, prace badawcze i dokumenty z zakresu nauki społecznej Kościoła”, nr 4, s. 126-136.
30. Rogowski C. (2011), Pedagogika religii. Podręcznik akademicki, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
31. Rogowski C. (2018), Sakroturyzm w dobie globalizacji. Studium transdyscyplinarne, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
32. Romanowicz W. (2017), Stosunek maturzystów Południowego Podlasia do religii, moralności i ekumenizmu, Wydawnictwo Państwowej Szkoły Wyższej im. Jana Pawła II w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska.
33. Skoczylas K. (2011), Wartości młodych katolików regionu konińskiego. Studium katechetyczno-pastoralne na przykładzie wybranych szkół ponadpodstawowych regionu konińskiego, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
34. Štefaňak O. (2009), Religijność młodzieży słowackiej. Na przykładzie diecezji spiskiej, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin.
35. Szauer R. (2019), Między potrzebą doznań a trwałością postaw. Religijność i moralność uczniów szkół średnich i studentów wyższych uczelni w diecezji koszalińsko-kołobrzeszkiej. Studium socjologiczne, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa.
36. Sztompka P. (2020), Słownik socjologiczny. 1000 pojęć, Znak Horyzont, Kraków.
37. Świątkiewicz W. (2017), Kultura moralna i jej religijne legitymizacje. W kręgu myśli socjologicznej Księdza Profesora Janusza Mariańskiego, w: Wiedza a moralność, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 45-58.
38. Wielecki K. (2016), Zaufanie i podmiotowość czasu zmiany cywilizacyjnej, w: Zaufanie społeczne. Teoria – idee – praktyka, red. J. Szymczyk, Oficyna Naukowa, Warszawa, s. 50-70.
39. Zduniak A. (2013), Obraz Kościoła w oczach internautów po wyborze nowego papieża, w: Religia i Kościół w świadomości katolików świeckich w Polsce i w Niemczech. Kontynuacja czy zmiana nastawienia?, red. J. Baniak, Wydawnictwo Naukowe Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań, s. 202-210.
40. Zduniak A. (2019), Kryzys Kościoła jako kryzys wartości w niemieckim dyskursie teologiczno-socjologicznym, „Zeszyty Naukowe KUL”, nr 4, s. 53-70.
41. Zduniak A. (2020), Młodzi Polacy wobec fundamentów porządku społecznego. Ewolucja postaw religijnych i moralnych, „Ethos”, nr 2, s. 387-391.
42. Zemło M. (2016), Kompetencje społeczne, w: Encyklopedia aksjologii pedagogicznej, red. K. Chałas, A. Maj, POLWEN Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne, Radom, s. 491-496.
43. Zemło M. (2017), Moral Education, w: Wiedza a moralność, red. M. Zemło, A. Jabłoński, J. Szymczyk, Wydawnictwo KUL, Lublin, s. 13-28.
44. Zulehner P. M. (2006), Przyszłość Kościoła, przyszłość duchowości, „Więź”, nr 1 2, s. 57-63.